

bir devre veya muayyen bir millete inhisar etmeyip, devamlı bir zincir haline uzandığını göstermektedir. Bu kitap, hemen hemen bir yüzyıla yakın bir zamandanberi monografi halinde incelenerek tanıtılan İstanbul âbidelerinin bir kısmını sentezi olması bakımından önemli bir teşebbüs⁶ ve Doğu-Batı problemlerinin halli yolunda atılmış faydalı bir ayarlama (*mise au point*) çalışmasıdır. Tabiatıyla bu arada İstanbul'un sanat merkezi olarak durumunun ortaya konulmuş olması da bu araştırmanın değerini daha da arttırmaktadır. Böyle bir çalışma elde bulunduktan sonra, diğer eserleri veya yeni bulunacakları değerlendirmek, sanat tarihindeki yerlerini bulmak çok daha kolaylaşacaktır. Ancak şu var ki, 5. ve 6. yüzyıllardaki İstanbul'daki mimarî eserlerini incelerken araştırma çerçevesini daha geniş tutmak, sağlam veya harabe halinde hâlâ duran daha başka binaları⁷, kazılarda tesadüflerin ortaya çıkardığı mimarî parçaları, müzede toplanmış İstanbul menşeli işlenmiş eserleri⁸ de ihmal etmemek lâzım gelirdi ki, böylece verilen hükümlerin daha da şümulü olması sağlanmış olurdu. Fakat her ne olursa olsun, bu güzel araştırma sağlam esaslara dayanan inandırıcı hükümleri ile İstanbul'un sanat tarihi bakımından değer ve önemini gayet açık bir şekilde ortaya koymuş bulunmaktadır.⁹

(Ağustos 1958)

Doçent Dr. SEMAVİ EYİCE

MARTİN HURLIMANN, *İstanbul - Konstantinöpel*, Atlantis Verlag, Zürich - Freiburg i. Br. 1957, 160 S., 5 renkli lev. ve 102 resim, Fiati: 14,50 İs. Fr.

Sahibi M. Hürlimann tarafından çekilen renkli veya siyah-beyaz resimler ile süslü olarak son yıllarda İstanbul hakkında iki sayı yayınlayan *Atlantis* Dergisi'nden sonra¹ aynı müessese şimdi de bir kitap ortaya koymuş bulunmaktadır. Atina, Roma, Paris gibi dünyanın "sanat şehirleri" serisi içinde yer alan bu cild, her şeyden önce İstanbul ve anıtlarını tanıtmak gayesi ile tertip edilmiş bir album olmakla beraber *M. H.*, fotoğraflarını dolgun bir metinle desteklemek lüzumunu da hissetmiş

⁶ Bizans sanatında İstanbul ekolunu tesbite çalışan D. Lathoud'nun *L'école de Constantinople dans l'architecture byzantine*, *Echos d'Orient*, XXVIII (1925) 286-320, adlı yazısı bu konuyu yeter derecede aydınlatmaktan uzaktır.

⁷ Herşeyden önce İstanbul'daki Bizans devrine ait binaların tarihlerinin yeniden tesbiti elzemdir. Nitekim, A. van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London, 1913, 268 vd. kşr. 335'de adı geçen Sancaktar mescidi'nin bir XIV. yüzyıl binası olmadığı açıkça görülmektedir. Burası hakkında Yük. mim. A. Passadeos tarafından hazırlanan çalışma henüz yayınlanmamıştır.

⁸ Gerek Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gerek İstanbul ve Ravenna'da örneklerine rastlanan "rüzgârdan dönmüş yapraklı" başlıklardan *F. W. D.* hiç bahsetmemektedir. Halbuki bu devirde kullanılan bu değişik tip de üzerinde durulması gereken tezyinî elemanlardandır.

⁹ *F. W. D.* nin bu kitabı hakkında bir tahlil ve tenkit yazısı Ph. Lemerle tarafından *Gnomon*, XXX (1958) 410 - 411 de yayınlanmıştır.

¹ *Atlantis*, sayı 4, Nisan 1953; sayı 12, Aralık 1957.

ve bu işi bizzat yapmaktan da çekinmemiştir. Eser güzel bir cild, câzip bir dış koruma kapağı ile modern bir tertibe göre basılmıştır. İstanbul'un tarihçesi ile başlayan metinde, konuya, şimdiki kadar alışıldığı gibi en eski devirlerden değil fakat elli yıl kadar önceki İstanbul'un bir tasviri ile girilmektedir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı, yeni Türkiye'nin doğuşu ve buna paralel olarak İstanbul'un yeniden canlanması belirtilir. Ancak bundan sonra başlayan esas tarihçe normal kronolojik sırayı takip etmekte, İlkçağ, Bizans devri, Fetih ve maalesef çok eksik bir halde olan Osmanlı İmparatorluğu zamanında İstanbul bahisleri ile s. 41 e kadar şehrin tarihçesi anlatılmaktadır. S. 42 den itibaren ise Ayasofya ile şehrin belli başlı anıtları hakkında izahlar başlamaktadır. Bu arada şehrin mahallî özelliklerini aksettiren resimlerin karşılarında bunları açıklayan izahlara da rastlamak kabildir. Çok dikkat ve itina ile basıldığı görülen kitapta yeni Türk imlâsına göre yazılmak istenilen kelimelerin veya adların bazı hallerde yanlış oldukları dikkati çekmektedir. s. 5 ve 135 de *selâmluk* yerine *selamik*; s. 51 de iki yerde *Teknecizade İbrahim* yerine *Tecneki İbrahim*; aynı sahifede *Hünkâr mahfili* yerine *mafili*; s. 57 de *Kubbealtı* yerine *Kubbehaltı*; s. 61 de *sebil* yerine *sebi*; s. 68 de *soyunmayeri* yerine *soymak yeri*; s. 95 de *Şahzade camii* yerine, *Schehzade-Djami*; S. 130 da *Ebu Eyub* yerine *Aba Eyub*; s. 139 da herhalde *Güzelcehisar* yerine *Güzekehisar* vs. Diğer taraftan meselâ *Küçük Ayasofya* misâlinde olduğu gibi, tamamen bugünkü imlâmıza göre yazılan bazı harflerin, başka yerlerde garip şekillerde yazıldıkları da dikkati çeker. Meselâ s. 140 da *Beschiktasch*, s. 145 de *Tschakmak*. s. 35 de *Schehzade*!

Kitabın anıtlar hakkındaki açıklamalar ihtiva eden metin kısmında gözümüzü çarpan başlıca hataların bazılarını burada bir liste halinde şöylece belirtebiliriz:

s. 51, no. 4. Ayasofya'nın içindeki büyük yuvarlak levhalar Tekneci zade İbrahim Efendinin değil Kazasker Mustafa İzzet Efendinindir².

s. 51, no. 15: Tympanon duvarındaki mozaikler de sadece kilise babaları tasvir olunmuştur, burada Peygamber tasvirleri yoktur.³

s. 51, no. 18: Ayasofya'nın bugünkü Hünkâr mahfili -ki neo-bizans üslûbunda garip bir eserdir- *M. H.* in iddia ettiği gibi Ahmed III. zamanında yapılmış olmayıp, üslûbundan da anlaşıldığı gibi, Abdülmecid zamanında Ayasofya'yı tamir eden Fossati'nin eseridir.⁴

s. 52, no. 20: Babıâli'nin Alayköşkü tarafındaki kapısının Rokoko üslûbunda olduğu bildirilmektedir ki, bu tamamen doğru değildir. Kapı karışık bir "Empire" üslûbundadır. Alayköşkü ise, Padişahın görünmeden, Babıâli'ye girip çıkanları gözetlemesi için değil fakat adından da anlaşıldığı gibi, geçit alaylarını seyretmek üzere yapılmıştır, yani bir nevi şeref tribünüdür.

s. 58, no. 24: Hagia Eirene kilisesi (eski Askerî Müze) üç sahnalı bir basilika olmayıp, haç plânlı kilise tipine geçişi gösteren bir yapıdır.

² Bu husus N. C. Güleklî'nin *Hagia Sophia*, adındaki kitabında da s. 26 da belirtilmiştir.

³ Bunlar hk. bk. A. Grabar, *La peinture byzantine*, Paris 1952.

⁴ A. M. Schneider, *Die Hagia Sophia zu Konstantinopel*, Berlin 1939, 31.

s. 61, no. 25: Sultanahmed çeşmesinin Bizans'ın Geranion çeşmesinin yerinde olduğunu söylemek lüzumsuz ve dayanaksız bir iddiadan ibarettir.

s. 67, no. 29-31: Sultanahmet arastası, XVII. asrın başlarına ait bir çarşı olarak tanıtılacak yerde, doğrudan doğruya cami'in bir parçası olarak gösterilebilir.

s. 72, no. 35-36: Dikilitaş kaidesinde Theodosios ve karısı değil, Theodosios ve tahta ortak İmparator ve Prensler tasvir edilmiştir.⁵

s. 81, no. 42-43: Atik Ali Paşa cami'inin Konstantin forumunun parçaları ile yapıldığının ifade edilmesi de kanaatimize göre lüzumsuzdur.

s. 81, no. 43: Asırlandanberi izi kalmamış foruma gösterilen bu ilgiye karşılık, Divanyolun'daki meşhur Sinanpaşa türbesinin resmi, adı, inşa tarihi verilmeğe lüzum görülmeksizin meçhul bırakılmıştır.

s. 85, no. 46: Zeyrek camiinin bizans devrine ait tezyinatından hiçbir şey kalmadığı hakikate uymamaktadır. Son yapılan araştırmalar, Bizans devrinin şimdiki halde bilinen en zengin ve en iyi muhafaza edilmiş döşeme mozaiklerini orada ortaya koymuştur.⁶

s. 99, no. 60; s. 113, no. 72: de Sokollu cami'inin Anastasia kilisesi, Edirnekapısı cami'inin Georgios kilisesi yerinde yapıldığının ifade edilmesi de eskidenberi hassasiyetle hatırlatılan fakat hiçbir esasa dayanmayan rivayetlerdir. Nitekim, bunlardan Anastasia kilisesinin Sokollu cami'inin yerinde olamayacağı ve ancak Kपालıçarşı'nın Bayazıt'a açılan kapısı civarında olması gerektiği ispat edilmiştir.⁷

s. 100, no. 61: Fatih camii mimarı olarak yine Khristodulos adı üzerinde durulması yersizdir. XVIII. asırda yapılan binada eski binaya ait aksamın nekadarının muhafaza edildiği hususu da *M. H.*ın iddia ettiği gibi tesbit edilememiş değildir.⁸

s. 117, no. 75: Yıldızlı kapının Theodosios II zamanında yapılmış olması gerektiği hakkındaki hipotez hiç dikkate alınmamıştır.⁹

⁵ G. Bruns, *Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel*, İstanbul 1935, 70, ve dev. J. Kollwitz, *Gnomon*, 13 (1937) 425 ve dev.

⁶ Ph. Schweinfurth, *İstanbul'da Komnenos'lar devrine ait bir mozaik-Ein Mosaik aus der Komnenenzeit*, *Bellethen*, 17 (1953) 489 ved. ay. müel. *Der Mosaikfussboden der Komnenischen Pantokratorkirche in Istanbul*, *Jahrb. d. Deutschen Arch. Inst.* 69 (1954) süt. 253-260; ve bilhassa, P. A. Underwood, *Notes on the Work of the Byzantine Institute*, *Dumbarton Oaks Papers*, 9-10 (1956) s. 299, resim, 114-116.

⁷ R. Janin, *Eglises et monastères*, Paris 1953, 28-29.

⁸ Bu husustaki zengin bibliyografya için bk. S. Eyice, *İstanbul*, İstanbul 1955, 77. M. Ağaoğlu, *Die Gestalt der alten Mohammedije, Belvedere*, 9 (1926) 91 ve dev. da Khristodulos efsanesinin ne derece mesnedsiz olduğunu isbat etmiştir.

⁹ Ph. Schweinfurth, *İstanbul suru ve Yıldızlıkapı -Le mur terrestre de l'ancienne Constantinople et sa Porte Dorée*, *Bellethen* 16 (1952) 261-271.

s. 130, no. 85-86: Fethiye camii olan eski Pammakaristos manastırı kilisesinin esasının XII. asırda İoannes Komnenos'a dayandığı ileri sürülmektedir ki, bu da çok müphem bir iddiadır.¹⁰

Kitabı süsleyen resimlere gelince, bunlar teknik bakımından gayet iyi çekilmiş ve o derecede de mükemmel basılmış eserlerdir. Renkli resimlerden dış kapağı süsleyen, ve Süleymaniye'nin önünde dar bir sokak, oyulmuş bir meydan ve bunun etrafındaki hurda, perişan evleri gösteren resim, kitap için kanaatimize göre menfi bir tesir bırakmaktadır.

Kitabın içindeki diğer renkli resimlerden ilki köprü iskelelerinden birini, diğeri, Tekfursaray cephesini, üçüncüsü Ayasofya mozaiklerini, dördüncüsü Haliç'te kayıkları, ve nihayet sonuncusu Sultanahmet camii kubbesini göstermektedir. Maalesef İstanbul'un çeşitli eserlerini câzip bir album halinde tanıttak olan bu kitapta, en güzel örneklerine bu şehirde rastlanan osmanlı-türk çinilerinden renkli veya siyah-beyaz hiçbir resme rastlanmamaktadır. Buna karşılık, bizans mozaiklerinden birçoğunun umumi veya detay fotoğraflarının kitapta yer alması, okuyucuda hiç şüphesiz, yazarın pek tarafsız kalamadığı intibasını bırakmaktadır. Topkapı sarayı hakkındaki resimler kâfi olmadıktan başka, burası hakkında bir fikir vermekten uzaktır. Sultanahmet çeşmesinin resmi hayli fena, kitabın üç yerinde karşılaşılan hamal resimleri ise biraz fazladır. Ve nihayet s. 102 deki çamurlu sokak resmi ile, şehri yalnız muayyen bir görüşe göre tanıtmak istercesine ısrarla tekrarlanan bazı halk tipleri ve sokak manzaralarının neyi ifade etmek istediklerini ise tahmin etmek biraz güçtür. Mamafih bu tenkitlerimize rağmen sunu da bilhassa belirtmek isteriz ki, tanıtılan anıtların fotoğrafları umumiyetle temiz, güzel ve anıtlar hakkında tam bir fikir verici mahiyettedir. Bu resimlerin orijinal oluşu, kitaba özel bir değer vermektedir.

M. H.'nin kitabında garip dalgınlık misalleri ile de karşılaşılmaktadır ki, s. 28 de bizanslı tarihçi Sphrantzes'in alman olarak gösterilmesi bunlardan biridir (*der deutsche Augenzeuge Phrantzes*). İstanbul tarihinin en önemli hâdiselerinden biri hattâ en önemlisi olan Fetih, kanaatimize göre Bizanslı açısından yazılmıştır. *M. H.* bu bahsi yazarken belki mesuliyeti üzerinden atmak gayesiyle şehrin Türklerin eline geçişini Nikon kroniği olarak tanınan rusca *Provest'o vzjatii Carjagrada*'nın *M. Braun* ve *A. M. Schneider*'in yaptıkları almanca tercümesinden aktarmıştır. Bu hâtıratı yazarın Bizanslılarla çarpışan bir kimse hattâ bir Bizanslı olduğu ve eserin aslının halk grekcesiyle yazılarak sonra rus diline çevrildiği bilinir.¹¹ Nâşirlerin bile "değersiz, kin dolu hakaretler" olarak vasıflandırdıkları Allahsız Türkler (*Gottlose*

¹⁰ Pammakaristos kilisesi XIII. asırda yapılmıştır. Ancak aynı yerde evvelce Kuropalates İoannes Komnenos tarafından yapılmış bir kilise olduğu bir kitabe kopyasından öğrenilmektedir (*A. M. Schneider, Byzanz, Berlin 1936, 67*). Fakat bu kopyayı ihtiva eden elyazması, 1894 zelzelesinde kaybolmuş, yalnız, bir katalogdaki sureti kalmıştır, kşr. *A. van Millingen, Byzantine Churches, London 1912, 138*.

¹¹ *Bericht über die Eroberung Konstantinopels, nach der Nikon-Chronik übersetzt und erläutert von M. Braun und A. M. Schneider, (Göttingen 1940)*.

Türken) gibi bir hakaretin halka mahsus bir kitapta yer alması, Fetih günlerindeki davranışların aynen yaşatılmağa çalışılması bilmem ne dereceye kadar doğrudur.

*M. H.*nın kitabı yukarıda belirtmiş olduğumuz bazı eksiklik ve aksaklıklar istisna edilecek olursa, genel olarak son yıllarda İstanbul hakkında basılan kitapların en câziplerinden biridir. Yazarın metni hazırlama işini, ve bilhassa Fetih, Türk idaresinde İstanbul bahisleri ile Türk eserleri paragraflarını, konuya daha hâkim bir ele bırakması veya hiç değilse bir defa metni kontrolden geçirtmesi kitabı süsleyen güzel resimlerin hakikî değerlerini bulmasına çok daha faydalı olurdu. İstanbul'un tanınması ve tanıtılmasında faydası inkâr edilemeyecek olan bu kitabın, yeni bir baskısı yapıldığında, işaret ettiğimiz aksaklıklar giderildiği takdirde, şehri ve başlıca anıtlarını hoş bir şekilde okuyucuya sunan mükemmel ve muhteşem bir albumun kazanılacağı muhakkaktır. ¹²

(Ağustos 1958)

Doçent Dr. SEMAVİ EYİCE

¹² *M. H.*nın bu kitabının almanca orijinalinin arkasından Londra'daki bir yayınevini adı altında İngilizcesi de satışa çıkarılmıştır. Her iki nüsha arasında, resimler ve metin bakımından ilk bakışta göze çarpan bir fark yoktur.

